

MESTARILLINEN SYNTEESI MAAILMANHISTORIAN TÄHÄNASTISISTA ÄÄRIVIIVOISTA

Timo Vilén

McNeill, J. R. & McNeill, William: *Verkottunut ihmiskunta. Yleiskatsaus maailmanhistoriaan*. Alkuteos: *The Human Web. A Bird's-Eye View of World History*. Kääntänyt Vilokkinen, Natasha. Vastapaino. 2006. 512 s.

Kun J. R. ja William McNeillin teos *The Human Web. A Bird's-Eye View of World History* vuonna 2003 ilmestyi, olivat teoksesta langetetut arviot ylitsevuotavia. Eräs kirjan amerikkalaisista arvostelijoista lausui, että jos on selvittävä lukemalla vain yksi kirja globalisaatiosta, se olkoon tämä. Teoksen vuonna 2006 ilmestyneen suomennoksen Helsingin Sanomiin arvostellut Risto Heiskala puolestaan yhtyi edelliseen, mutta lisäsi vielä, että ”jos on selvittävä lukemalla vain yksi kirja historiasta, se on tämä teos”.

En aio ylittää edellisiä arvioita sanomalla, että jos on selvittävä lukemalla ylipäätään vain yksi kirja, se on tämä. Mutta ilman näin ylistävääkin arviota on molempien mainittujen arvioitsijoiden mielipiteeseen pääpiirteissään helppo yhtyä: *Verkottunut ihmiskunta. Yleiskatsaus maailmanhistoriaan*, jonka Vastapaino nyt on julkaissut Natasha Vilokkisen suomennoksena, on erinomainen ja tasapainoinen synteesi maailmanhistorian tähänastisista ääri viivoista. Se on ajankohtainen ja ”lyhyt historia vähän kaikesta” ja soveltuu luettavaksi yhtä hyvin maailmanhistoriaan tai globalisaatioon perehtymättömälle kuin aiheesta hyvät perustiedot omaavallekin.

Kuten teoksen suomennoskin jo antaa ymmärtää, McNeillien esityksen lähtökoh-

tana on ajatus vuorovaikutusverkostojen keskeisestä merkityksestä historiassa. Mitä kirjoittajat ymmärtävät verkostoilla, käy ilmi seuraavasta: ”Verkko on mielestämme joukko yhteyksiä, jotka kytkevät ihmiset toisiinsa. Yhteys voi olla muodoltaan lähestulkoon mitä tahansa: satunnainen kohtaaminen, sukulaisuus, ystävyys, yhteinen uskonto, kilpailu, vihollisuus, taloudellinen vaihtokauppa, ekologinen vaihto, poliittinen yhteistyö jopa sotilaallinen voimainmittely. Kaikissa tällaisissa suhteissa ihmiset vaihtavat informaatiota ja ohjailevat tulevaa toimintaansa saamansa tiedon pohjalta. He välittävät myös hyödyllistä teknologiaa, tavaroita, viljelykasveja, ajatuksia ja paljon muuta. Lisäksi he vaihtavat tahattomasti tauteja ja rikkakasveja, asioita joita ei voi hyödyntää, mutta jotka siitä huolimatta vaikuttavat heidän elämänsä (ja kuolemaansa).”

McNeillien mukaan historian suuntaa antavana voimana on juuri tällainen tiedon, tavaroiden ja vitsausten vaihtaminen ja levittäminen sekä se, miten ihmiset niihin suhtautuvat. *Verkottunut ihmiskunta* onkin ennen kaikkea kertomus siitä, millä tavoin ihmisten väliset vuorovaikutusverkostot syntyivät, miten ne kasvoivat niin vapaaehtoisesti kuin pakotettuinkin, millaisia paikallisia muotoja ne omaksuivat maapallon eri kolkissa, miten ne historiallisessa katsannossa sangen äskettäin yhdistyivät yhdeksi maailmanlaajuiseksi verkoksi sekä miten tämä verkosto on vaikuttanut ihmisen rooliin maapallolla. Voitaisiin lisäksi sanoa, että *Verkottunut ihmiskunta* on myös kertomus niistä erilaisista (eikä pelkästään teknologisista) innovaatioista, jotka edistivät verkottumista ja kommunikointia sekä edesauttoivat verkon sisäisen nopeuden kasvua; McNeillit ottavat puheeksi useita tällaisia innovaatioita – kieli, tanssi, navigointitaidot, suuret maailmanuskonnot, lennätin jne. – ja kytkevät ne osaksi laajempaa globaalihistoriallista kontekstia.

Näin laaja-alainen kysymyksenasettelu on luonnollisesti vaatinut McNeilleiltä pait-

si irtautumista ”ruohonjuuritason” tapahtumahistoriasta, myös tarkasteluhorisontin venyttämistä äärimmilleen, mikä näkyy jo kirjan englanninkielisessä alaotsikossakin: *A Bird's-Eye View of World History*. Juuri tästä on kysymys: historian ääriviivoja maailmaillaan verrattain levein siveltimenvedoin, joskin toisinaan pysähdytään tekemään miniatyyrimaalauksia jonkin kirjoittajien valitsemän esimerkkitapauksen äärelle. Esimerkit ovat pääpiirteissään osuvasti valittuja, ja kun kirjoittajat tällaisten pienoispotrettien jälkeen sitten suuntaavat valonheittäjänsä teoksen ääriviivoihin, alkavat maailmanhistorian suuret linjat erottua selkeämmin. Rohkenisin myös väittää, että vaikka monet McNeillien esiin nostamista asioista epäilemättä ovatkin tuttuja historianharrastajille ja -tutkijoille, eivät verkostot kuitenkaan ole mikään halpa käärepaperi, johon tuttu asia-aines nyt on pakotettu. Päinvastoin tuntuu ajatus verkostoista maailmanhistoriaa jäsentävänä tekijänä niin luontevalta, että kirjan luettuaan sitä erehtyy pitämään miltei itsesäänselvyytenä.

Mitkä sitten ovat McNeillien kuvaa man historiallisen evoluution maamerkkejä? Kirjoittajat aloittavat aikamatkansa ensimmäisestä maailmanlaajuisesta verkosta, joka alkoi kehittyä maapallon eri ihmisryhmien välille (viimeistään) puhekyvyn keksimisen jälkeen. Tämän jälkeen siirrytään maanviljelyksen keksimisen myötä syntyneiden paikallisten verkostojen kuvailuun sekä lopulta varhaisiin kaupunkikeskusverkostoihin, joita alkoi kehittyä sinne missä kommunikaatioväylät, kulkuyhteydet, ilmasto ja muut ympäristölliset tekijät loivat kaupunkien synnylle parhaat edellytykset.

Sangen perusteellisesti kirjoittajat käsittelevät noin 2000 vuotta sitten muodostunutta vanhan maailman verkkoa, joka syntyi kun useat pienemmät, syrjäseutuja vaikutuspiiriinsä kaapanneet kaupunkikeskusverkostot vähitellen sulautuivat toisiinsa. Sen yhdistämisestä – mikä käytännössä

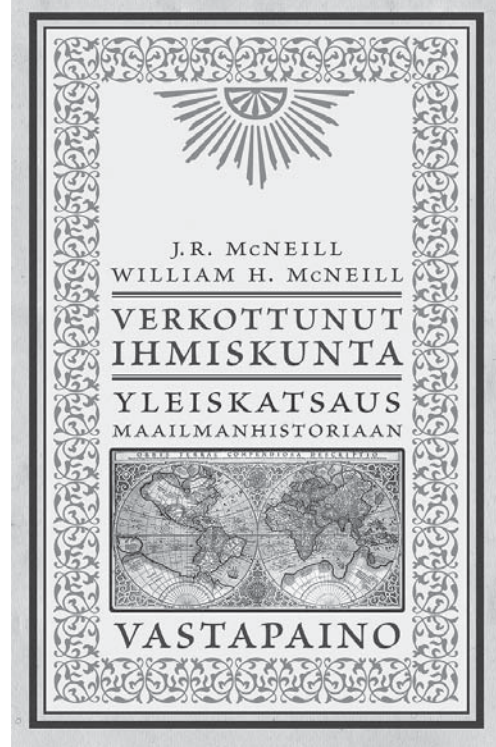
tarkoitti verkon väliamerellisten, intialaisten sekä lounaisaasialaisten säikeiden punomista yhteen – on kirjoittajien mukaan paljossa kiittäminen juuri paimentolaisia, jotka McNeillit Tšingis-kaanin johtamien mongolihevosmiesten tavoin nostavat eräänlaisiksi globalisaation airuiksi: heidän liikkumisensa erillisten verkkojen rintamailla ei pelkästään levittänyt kauhua ja poliittista epävakautta, vaan myös edisti ja piti yllä kaupankäyntiyhteyksiä, tautien, uskonnollisten aatteiden sekä teknologisten innovaatioiden vaihtoa.

Jos ajanjakso 200–1000 jaa. olikin ollut verkon nopean – ja usein myös väkivaltaisen – laajentumisen aikaa, piirtävät kirjoittajat vuosien 1000–1500 välisestä ajasta kuvaa verkostojen tihentymisen, vahvistumisen ja vakiintumisen aikakautena. Amerikan ja Euraasian verkkoja ei vielä ollut yhdistetty, vaikka eurooppalaisten merimiesten parantuneet navigointitaidot ja laajentunut toimintasäde jo valmistivatkin vanhan maailman verkkoa tulevaan kohtaamiseen; Kolumbuksen onnistunut purjehdus Amerikkaan oli siten vain eräs virstanpylväs jo pidempään jatkuneessa kehityksessä, kuten kirjoittajat aivan oikein muistuttavat.

Kummin päin tahansa, 1400-luvun puoliväliä seuranneina kolmena ja puolena vuosisatana maapallon erilliset verkot sulautuivat joka tapauksessa yhteen, samalla kun monet aikaisemmin verkon ulkopuolella olleet alueet – Amerikka, Siperia, Australian ja Oseanian verkot – liitettiin verkon yhteyteen. McNeillien mukaan ei taaskaan ollut sattumaa, että tämäkin voimakkaan maanvyörymän tavoin levinnyt laajentuminen lähti liikkeelle nimenomaan Euraasiasta. Tähän ei niinkään ollut syynä Euraasian eri sivilisaatioiden edustamien aatteiden ylivertaisuus kuin se, että Euraasia niin maantieteensä kuin luonnonolojensa ansiosta soveltui muita maanosia paremmin kasvinviljelyyn, eläinten kesytykseen sekä innovaatioiden siirtoon alueelta toiselle. Tehostuneen ruoantuotannon ja sen mah-

dollistaman suuremman väestönkasvun ansiosta Euraasiassa onkin useiden tuhansien vuosien ajan asunut vähintään 70 prosenttia ihmiskunnasta. Tämä puolestaan on tehnyt siitä muita maanosia kansoitettumman ja ahtaamman, mutta samalla myös vuorovaikutteisemmän ja kilpailuhenkisemmän. Argumentti on tuttu mm. Jared Diamondin teoksesta *Tykit, taudit ja teräs. Ihmisen yhteiskuntien kohtalot*, joskin heti perään on todettava, että siinä kun Diamond edustaa eräänlaista biogeografista determinismää, McNeillit painottavat ympäristötekijöiden rinnalla ihmisen roolia kulttuuria luovana ja elinympäristöään muokkaavana toimijana.

1800-luvun alussa verkon voidaan sanoa olleen maailmanlaajuinen, mutta sen sisäinen nopeus oli kasvanut vain vähän. Tämä kaikki muuttui dramaattisesti vuoteen 1914 mennessä, jolloin lennätintekniikan ja kaapeliverkon ansiosta tuli mahdolliseksi lähettää muutamassa minuutissa maapallon toiselle puolelle viesti, jonka perillepääsy vielä hetkeä aikaisemmin oli kestänyt kokonaisen vuoden. Vuosien 1870 ja 1914 välille ajoittuukin vaihe, jota McNeillit kutsuvat toiseksi globalisointijaksoksi; se tehosti ensimmäistä, maailman rannikot ja jokialueet meriliikenteen avulla yhdistänyttä globalisointijaksoa sekä ulotti sen vaikutukset rannikoilta sisämaahan. Koettiin maailmanhistorian nopein talouskasvu samalla kun maapallon kulttuurinen, poliittinen, kielellinen ja uskonnollinen monimuotoisuus kaventui entisestään eräänlaisessa kulttuurisessa pudotuspelissä (tai muuntumisleikkissä). Aikaisempien vaiheiden tavoin verkon laajentuminen myös muutti kansojen ja kansanosien voimasuhteita ja kohtaloita. Kaunaisuus, jännitteet ja epävakaisuus lisääntyivät, ja McNeillit toteavatkin sattuvasti – joskaan ei tietenkään omaperäisesti – että ”jälkikäteen tarkasteltuna 1900-luvun alun maailma oli kuin suuri ruutitynnyri, jossa lukuisat ihmiset kanniskelivat palavia soihtuja”.

Vuonna 1914 syttynyt ensimmäinen maailmansota lopetti toisen globalisaatiovaiheen. Sodan seurauksena siihen asti vilkas kansainvälinen muuttoliike sekä kauppa ja pääomavirrat tyrehtyivät, ja vaikka ne sodan jälkeen elpyivätkin, taantuivat ne pian uudelleen hallitusten tuhottua maailmantalouden perustan asettamalla tulleva, kiintiöitä ja muita kaupan esteitä sekä devalvoimalla. Samanaikaisesti pettymys vallitsevien poliittisten ja kulttuuristen arvojen käyttökelpoisuuteen sai monet aikalaistarkkailijat ja poliitikot kannattamaan omavaraistalouden siirtymistä. Juuri omavaraistalous sekä siitä seuranneet pyrkimykset imperiumien kasvattamiseen olivat kirjoittajien mukaan pääsyynä toiseen maailmansotaan. Äskeinen voi tietenkin kuulostaa suurelta yksinkertaistukselta, ja sellainen se epäilemättä onkin. Mutta samanaikaisesti on kuitenkin muistettava, että tämänkaltainen johtopäätös on johdonmukainen McNeillien valitsemman, kulttuurien välistä interaktiota painotavan tulkintakehyksen kanssa.

Molempien maailmansotien aiheuttamista rasituksista huolimatta yleismaailmallinen verkko ei kuitenkaan missään vaiheessa purkautunut. Sen yhteydet pysyivät likipitään ennallaan, ja juuri tästä johtui,

että 1920-luvun lopulla alkanut lama levisi maailmanlaajuisesti. Itse asiassa, kirjoittajat muistuttavat, verkossa tapahtuvan vuorovaikutuksen nopeus ja taajuus kasvoivat koko ajan maailmantalouden rappeutumisesta huolimatta, ja kun toinen maailmansota viimein oli ohi, virkosi taloudellinen yhdentyminen uudestaan Yhdysvaltain johdolla. Puhelin, radio, televisio, elokuvat, auto, lentokone ja Internet tihensivät verkkoa entisestään sekä demokratisoivat tiedonvälitystä, ja nopeutuneen tiedonvälityksen ohella 1900-luku sai todistaa useita muitakin suuria mullistuksia: maailmantalouden kasvoi ennätyskellistä tahtia, tieteellisen tiedon ja teknologian välille solmittiin uusi liitto, ja kiihtyvä kaupungistuminen asetti ihmiskunnalle mittavia sosiaalisia, poliittisia, psykologisia ja ekologisia haasteita.

Kaupungistumiskehitystäkin kenties dramaattisempia muutoksia ovat kuitenkin olleet ihmisten lukumäärän ja energiankäytön lisääntyminen: kirjoittajat muistuttavat, että ihmisten lukumäärä on lyhyessä ajassa nelinkertaistunut samalla kun energian käyttö on 13–15 kertaistunut. Vaikutukset biosysteemiin ovat olleet dramaattisia, ja niiden pitkän aikavälin seurauksia voimme vain aavistella. Niistä joka tapauksessa riippuu, sävyttävätkö tulevaisuuden historioitsijoiden 1900-luvusta piirtämää kuvaa pikemminkin ekologiset, kuin poliittiset ja kulttuuriset sävyt. Voi näet hyvinkin olla, että historioitsijat asiaa jälkikäteisesti tarkastellessaan joutuvat toteamaan nimenomaan ilmastonmuutoksen vuoden 1890 jälkeisen ajan merkittävimmäksi tapahtumaksi – ei ensimmäistä ja toista maailmansotaa, niin kuin useissa historian standardiesityksissä tähän saakka on ollut tapana esittää. McNeillit itse ennakoivat tätä tulkintalinjaa omistamalla molempien maailmansotien tarkasteluun vain muutaman koko esityksensä yhteensä yli 500 sivusta, kun taas ekologiaan ja energiankäyttöön liittyviä teemoja käsitellään laajemmin.

Teoksen päättävät kummankin McNeillin – isän ja pojan – erikseen kirjoittamat loppuluvut, joissa tekijät spengleriläisiä analogioita hyödyntäen tarkastelevat niitä prosesseja, joiden tuloksena nykyinen elämämuotomme on syntynyt ja joiden kautta se sittemmin on saavuttanut yhä monimutkaisempia muotoja. Tulevaisuutta ei suoraanaisesti yritetä ennustaa, mutta edeltäjänsä Spenglerin tavoin kirjoittajat kuitenkin pohdiskelevat myös ihmiskunnan vielä toteuttamattomia vaiheita sekä erityisesti kysymystä siitä, kestääkö nykyinen maailmanlaajuinen verkkomme vai onko sen kohtalona hajota erilaisiin uskonnollisiin, poliittisiin ja kulttuurisiin jännitteisiin?

McNeill nuoremman vastaus yllä esitettyyn kysymykseen on toiveikkaampi kuin McNeill vanhemman, joskin jälkimmäinenkin tuntuu pohjimmiltaan luottavan ihmisen kykyyn bakteerien tavoin selviytyä vakavistakin muutoksista elinympäristössään; verkon purkautuminen on ilmeinen mahdollisuus, mutta tämän jälkeenkin ihmiskunta voisi kenties aloittaa alusta jäljelle jääneiden verkon osasten pohjalta. Onni, äly ja edes alkukantainen suvaitsevaisuus saattavat McNeill vanhemman mukaan kuitenkin vielä estää nykyistä verkkoamme purkautumasta ja siten auttaa meitä välttämään ne seuraukset – ihmiskunnan radikaali köyhtyminen ja väkiluvun väheneminen jne. – joita verkon mahdollisella hajoamisella olisi.

Ihmiskunnan kohtalo riippuu joka tapauksessa omista valinnoistamme sekä erityisesti siitä, keitä valitsemme ihmiskunnan ”johtokuntaan” päättämään yhteistä tulevaisuuttamme koskevista asioista. Näihin näkökulmasta riippuen lohdullisiin tai lohduttomiin mietteisiin päättävät McNeillit teoksensa.

Kirjoittaja on filosofian maisteri ja valmistelee tieteenhistorian alaan kuuluvaa väitöskirjaansa Tampereen yliopistossa. Kirja-arvio on julkaistu aikaisemmin laajennetussa muodossa Suomen historiaverkko Agricolan sivuilla.